HÜR FİKİRLİ TÜRK
ABDULLAH SUR

(Hayatı-Çalışmaları-Görüşleri-Hakkında Yazılanlar)

Mehdi Genceli

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1727
KÜLTÜR SERİSİ: 969

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-143-9

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ANA BASIN YAYIN GIDA İNŞ. SAN. VE TİC. A.Ş
Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. 2622 Sk.
Güven İş Merkezi No:6/13, Bağcılar / İstanbul
Sertifika Numarası: 20699 Tel: (0212) 446 05 99

İstanbul- 2021

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Mehdi Genceli: İlk, orta ve lise öğrenimini Azerbaycan'da tamamladı. Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde yüksek lisans (2002) ve doktora (2008) eğitimi aldı. 2012'de Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüne öğretim üyesi olarak atandı. 2016-2017 yıllarında Bakü Devlet Üniversitesi'nde çalıştı. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsündeki görevine devam etmektedir. Azerbaycan-Türkiye edebî ilişkileri üzerine çalışmalar yapmaktadır. *Azerbaycanlı Şair Mehemmed Hâdi'nin Hayatı, Sanatı, Eserleri* adlı çalışması, 2011 yılında Ötüken Neşriyat tarafından yayımlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR **9**
ÖN SÖZ **11**
GİRİŞ **15**
HAYATI **19**
ESERLERİ **21**
Elyazmalar 21
Makaleler 27
Hikâyeler 29
Deneme ve Şiirler 38
Mektuplar 42
Ders Kitabı 47
GÖRÜŞLERİ **50**
Toplum ve Toplumsal Değerler 50
Doğu-Batı 54
Kadın 61
Ekonomi 69
İslâmiyet 79
Milli Duygular 86
Cehalet ve İlim 100
Eğitim 109
Basın-Yayın 122
Dil, Alfabe, İmlâ 124
Edebiyat, Güzel Sanatlar 138
Tarih Yazımı ve Tarih Bilinci 169
Toplumlar ve Coğrafyalar 175
Şahıslar 196
SUR HAKKINDA YAZILANLAR **205**
Vefatının Ardından Sur'u Ananlar 205
Sur İçin Yazılan Şiirler 225
SONRAKİ DÖNEM ARAŞTIRMACILARININ SUR ÜZERİNE ÇALIŞMALARI 231
SONUÇ **242**
EKLER **245**
KAYNAKLAR **248**

ÖN SÖZ

Abdullah Sur kitabına Mehemmed Hâdi'nin adını anarak başlamak istiyorum. Hâdi, Azerbaycan edebiyatının, daha doğrusu Azerbaycan düşünce tarihinin en önemli simalarındandır. 1879 yılında doğan Hâdi, içerisinde bulunduğu zorlu yaşam koşullarından dolayı sadece 40 yıllık bir ömür sürebilmiştir. Hadi, Rus Çarlığının yıkılışına tanık olmuş ve de bağımsız Azerbaycan'ın kuruluşunu büyük bir sevinçle karşılamıştır. 1920'den sonra Azerbaycan, Sovyetlerin bir parçası hâline gelmiştir. Sovyet rejimi, katı ideolojik tutumlar ve davranışlar sergileyen bir rejimdi. Bu rejim, kendinden önceki döneme şüpheyle bakar, o dönemde yetişen aydınların pek çoğunu sevmez ve hatta onlardan nefret ederdi. Sovyet Devlet Başkanı Stalin'in 1937 yılında başlattığı "aydın kırımı" bu nefretin apaçık bir göstergesidir.

Hâdi, Sovyetler dönemini görememiştir. Sovyetler, bazı ideolojik ve politik düşüncelerden hareketle Hâdi'yi unutturmak istemiş fakat bunu başaramamıştır. 1979 yılında Hâdi'nin yüzüncü yaşı dolayısıyla eserleri iki cilt hâlinde neşre hazırlanmak istenmişti. Şiirlerinden oluşan birinci cilt *Seçilmiş Eserleri-1* adıyla basılmıştır fakat makaleleri yetiştirilememiş, yani iş yarım kalmıştı. Seçilmiş eserlerden oluşan bahsettiğim bu kitap bizim evde de bulunmaktaydı. O yıllarda bu garip kitaptan pek bir şey anlamasam da giriş bölümünde yer alan bir cümle özellikle dikkatimi çekmişti. Bu cümle Türkiye ile ilgiliydi. Biz Sovyet vatandaşı olsak da Türkiye'ye dair her haber bizim ailenin ilgisini çekerdi. Çünkü dedem Türkiye'de yaşıyordu. 1930'ların başında, Sovyet yönetiminden kaçıp Türkiye'ye geçmek zorunda kalmıştı.

Kitapta Türkiye'ye temas eden cümle şöyle geçiyordu: "Hâdi, 1910 yılında İstanbul'a gitmiş, oradaki matbuatta da çalışmıştır fakat elimize oradan sadece bir şiiri ulaşabilmiştir." Demek ki dedemden önce de Azerbaycan'dan Türkiye'ye gidenler olmuştu. O

GİRİŞ

Dünya tarihi içerisinde yer alan milletlerin hemen hemen hepsi kendi bünyeleri dâhilinde, toplumsal mahiyette büyük değişimler ve gelişmeler yaşamıştır. Gerçekleşen bu büyük değişimlerin ve gelişimlerin birçoğu, ilgili milletin veya milletlerin çağdaş dünyaya ayak uydurma gayretleri bağlamında ortaya çıkmıştır. Bu açıdan 18. yüzyılın sonları, 19. yüzyılın tamamı ve 20. yüzyılın başları dünya tarihinde pek çok milletin değişmeye ve gelişmeye başladığı bir dönem olmuştur. Çağdaşlaşma dönemi olarak adlandırabileceğimiz bu süreç içerisinde milletlerin gelişim süreçleri sadece belirli konularla sınırlı kalmayıp bireyi ve toplumu ilgilendiren her alanda bir değişim gerçekleşmiştir. Söz konusu bu değişimlerin ve gelişimlerin yaşandığı dönemlerde ilerici, çağdaş, modern, akılcı, milli duygulara sahip ve faydacı olarak nitelendirebileceğimiz pek çok isim, kendi zamanlarına ve gelecek yıllara damga vurmuştur.

19. yüzyılın ortaları ve 20. yüzyılın başları, Azerbaycan coğrafyası için de bahsettiğimiz değişim ve gelişimlerin ortaya çıkıp yaşandığı bir dönem olmuştur. Azerbaycan'daki bu değişim ve gelişmelerin siyasi, ekonomik, kültürel, sanatsal ve toplumsal nitelikli bir çerçeve içinde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Sözü edilen bu nitelikler ve unsurlar bağlamında, birçoğu "milliyetçi" görüşe sahip pek çok aydın yaşamıştır. Bu kişiler Azerbaycan insanını ve toplumunu ilgilendiren konularda çağdaş, modern, bilimsel, kültürel ve sanatsal görüşler ortaya çıkarıp yaşadıkları dönemi, toplumu ve coğrafyayı daha iyi bir hâle getirmeye çalışmışlardır.

19. yüzyılın ikinci yarısı, Azerbaycan tarihinde milli bilincin uyanma ve şekillenme dönemi olarak özel bir yere sahiptir. Yüzyıl sonuna doğru hızlanan siyasi hadiseler 20. yüzyıl başlarından itibaren baş döndüren bir ivme kazanır. Bu dönem, siyasi bağların kısa bir süre önce koptuğu fakat sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkilerin aynı yoğunlukta devam ettiği İran'da da hayati önemler taşıyan değişik-

ESERLERİ

Elyazmalar

Molla Nasreddin dergisinin 14 Aralık 1908 tarihli 50. sayısında "Edebiyat Meraklılarına Müjde" başlıklı bir duyuru çıkar. Burada "Genceli Muhammedzade Abdullah Tevfik Efendi"nin yani Abdullah Sur'un *Türk Edebiyatına Bir Nazar* adlı eserinin neşre başlayacağı haberi verilmektedir. Bu duyurudan edinilen bilgiler şöyledir:

– Eser, gelecek senenin (1909) şubat ayı başından itibaren, her ayın başında bir risale olarak yayımlanacaktır;

– Toplamda 25 risaleden oluşması öngörülen eser, üç cilt içinde üç bin sayfa tutacaktır;

– Eser, "Türk edebiyatının devr-i atik, devr-i teceddüt ve devr-i cedidine dair tarihî, içtimaî, edebî malumatlar verecek."

– "Osmanlı üdeba ve şuarasının resimleriyle bezetilecek [süslenecek]", araya Osmanlı sultanlarından pek çoğunun da resimleri ilave edilecektir.[1]

İlanda, söz konusu eser için abone defteri açıldığı da bildirilmiştir.[2]

Kısa bir aradan sonra, 28 Aralık 1908 tarihinde bu defa *Tercüman* gazetesinde "Edebiyat-ı Osmaniye" adıyla bir duyuruya rastlarız. Burada da A. Muhammedzade'nin *Türk Edebiyatına Bir Nazar* adlı eserinin 1909 yılının şubat ayından itibaren neşre başlayacağı, ese-

---

[1] Rus Türkolog Gordlevski'ye Şubat 1909 tarihinde yazdığı bir mektupta, Abdullah Sur'un, o sırada İstanbul'da bulunan Gordlevski'den "Bâki, Nâbi, Nedim gibi şairlerin mezarlarının resimlerini" istediği görülür. 22 Ekim 1909 tarihli başka bir mektuptan ise Gordlevski'nin Abdullah Sur'a Bâki'nin mezarının resmini gönderdiği anlaşılıyor. Abdullah Sur bu resimleri de edebiyat tarihinde kullanmak üzere istemiş olmalıdır. (Bk. Şamil Veliyev, "Namelum Mektublar", *Azerbaycan*, nu. 1-2, 1993, Bakü, s. 166-169.)

[2] "Edebiyat Meraklılarına Müjde", *Molla Nasreddin*, nu. 50, 14 Aralık 1908, s. 8.

rin 3000 sayfa kadar tutacağı, "kendilerinden bahsedilecek zevatın tercümeihâllerini, resimlerini ve en bedii, en nefis eş'ar ve asar-ı edebiyelerini şamil olacağı" haberi verilmektedir. Bu ilanda da ilgili yayın için abone defteri açıldığı bildirilmiştir. *Molla Nasreddin* dergisindekinden farklı olarak söz konusu bu ilanda, edebiyat tarihinin hangi isimleri kapsayacağı da yazılıdır:

"Sinan Paşa, Fuzuli, Bâki Nef'i, Sabri, Nâbi, Nedim, Râgıb Paşa, Şeyh Galib, Âkif Paşa, Şinasi, Ziya Paşa, Kemal Bey ile Ebüzziya, Hâmid Bey ile Fahrünnisa Hanım ve Abdülhalim Memduh Bey, Ekrem Bey ile Tahir Bey, Muallim Nâci ile Ahmet Mithat, Tevfik Fikret, Nigâr Hanım ile Fatma Âliye ve Makbule Leman Hanımlar, Safa Bey, Hâlid Ziya, Hüseyin Rahmi ile Safvet Nezihi Beyler, Ahmet Hikmet Bey, Mehmet Emin Bey, Rıza Tevfik ile Fuat Bey ve İhsan Hanım, Abdullah Zühtü Bey."[3]

Anlaşılacağı üzere Sur, bazen bir risalede iki ya da üç kişi olacak şekilde, 25 risale içinde 35 edibin hayat ve sanatını anlatmayı, eserlerinden örnekler vermeyi planlıyordu.

Türk edebiyatı tarihi çalışmasına dair bir sonraki haber 16 Mart 1909 tarihli basında çıkmıştır. *Terakki* gazetesinde Sur, daha önceki duyurulara bakılırsa iki risalesi yayımlanmış olması gereken çalışmasının gecikeceğini söyleyerek okurlardan özür dilemektedir. 5 Mart'ta kaleme alındığı anlaşılan kısa özür mektubunda, çalışmanın "lüzumlu bazı kitapların İstanbul'dan celbi" ve Ahmet Hikmet'in yazacağı mukaddimenin gecikmesi yüzünden henüz yayımlanamadığı söylenmekte ve okurların bilâhare bilgilendirileceği ifade edilmektedir.[4]

Abdullah Sur'un Türk edebiyatı tarihi konulu dört müstakil yazı yayımlattığını biliyoruz. İleride daha etraflıca temas edeceğimiz bu yazılar ve yayın tarihleri şöyledir:

1) "Bir Türk Şâiresi Nigâr Hanım", 25 Mayıs 1907;
2) "Sinan Paşa'ya Bir Nazar", 29 Eylül 1907;
3) "Fuzuli'ye Bir Nazar", 19,24 Ekim 1907;
4) "Nef'i'ye Bir Nazar", 27,28,29 Aralık 1909; 4,11 Ocak 1910.

Tercüman gazetesindeki 28 Aralık 1908 tarihli duyurudan da görüleceği üzere Sur, yazacağı edebiyat tarihi içinde Sinan Paşa, Fuzuli

[3] "Edebiyat-ı Osmaniye", *Tercüman*, nu. 81, 28 Aralık 1908.
[4] Muhammedzade Abdullah Tevfik, "Gence'den", *Terakki*, nu. 55, 16 Mart 1909.

ve Nef'i'ye birer risale ayırmayı, Nigâr Hanım'ı ise Fatma Âliye ve Makbule Leman hanımlarla beraber bir risalede anlatmayı zaten düşünüyormuş. Dolayısıyla yukarıda adları verilen bu dört yazı, daha kapsamlı bir edebiyat tarihi çalışmasının bazı parçaları veya ilk örnekleri olarak değerlendirilebilir. Sur'un neşrini planladığı kapsamlı edebiyat tarihi ise ne yazık ki yayımlanamamıştır.

Azerbaycan Yazmalar Enstitüsü'nde Sur'un terekesi arasında *Türk Edebiyatına Bir Nazar* adıyla yayımlatmayı düşündüğü çalışmasına ait başka parçalar da bulunmaktadır. Yazmalar Enstitüsü envanterine 3577 numarayla kayıtlı, her iki yüzü yazılı toplam 50 yapraklı çizgisiz kâğıttan ibaret olan bir defter vardır. Her sayfada 9 ila 13 arasında değişen satırları kurşun kalem kullanılarak rika hatla yazılmış olan bu defterin 1, 10, 20, 30, 40 ve 50. yapraklarının a yüzü sonradan numaralanmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla başı ve sonu eksik olan yazmanın eldeki ilk sayfası "Nedim" bölümünün sonuna, son sayfası ise "Namık Kemal" bölümünün ortalarına denk gelmektedir.

Yazmanın 1a numaralı sayfası şöyle başlar: "Bu şair hakkında…" 50b numaralı sayfası şöyle biter: "…riayet-i lâzımede bulunulması emrediliyormuş."

Eksik yazmanın elimizdeki yapraklarında Sur, sırasıyla Nedim, Sünbülzade Vehbi, Süruri, Haşmet, Ragıb Paşa, Fıtnat Hanım, İzzet Molla, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey, Şeyh Galib, Pertev Paşa, Akif Paşa, Şinasi ve Namık Kemal'i anlatmaktadır. Bunlardan Nedim'e ne kadar yer ayırdığını, yazmanın noksanlığı yüzünden bilemiyoruz. Geri kalan şairler arasında en uzun anlattıkları Şinasi ve Namık Kemal'dir.

Sur, eski edebiyatı kökünden sarsmış olmasından dolayı önemsediği Şinasi'ye, diğerlerinden çok daha fazla yer ayırmıştır. Şinasi'den daha uzun anlattığı edip ise Namık Kemal'dir. Edebiyat tarihinin elimizdeki yazması, Namık Kemal'in anlatıldığı sayfalarda kopmaktadır.

Bu defter dışında yine Azerbaycan Yazmalar Enstitüsü'nde 3576 kayıt numaralı "A. Sur. Türk Edebiyatı Tarihi" adlı bir defter daha bulunuyor. Toplamda 47 yapraktan oluşan bu defter, gerçekte iki parçadan ibarettir. Sayfaları baştan sona, 1'den 93'e kadar numaralanmış olup sayfa numaralarının sonradan konduğu anlaşılmakta-

GÖRÜŞLERİ

Toplum ve Toplumsal Değerler

İlm-i İktisat adlı çalışmasında Abdullah Sur, Spencer'in "tekâmül-i içtimai" (sosyal evrim) teorisine değinir. İngiliz sosyolog ve filozof olan Herbert Spencer (1820-1908) klasik sosyal tekâmül teorisinin kurucularından biri ve liberalizmin ideoloğu olarak kabul edilir. Sur'un; Spencer'in "sosyal tekâmül" teorisini ne kadar benimsediğini görürüz. Spencer'in bu teorisinin özü, toplumların da canlı varlıklar (organizmalar) gibi tekâmül ettiği iddiasından ibarettir. Spencer'den aldığı ilhamla Sur, bu durumu güneş sistemi örneğinde izah ediyor: "Şimdi biz bunun ne demek olduğunu kısaca izah edelim. Bir manzume-i şemsiyemizi, bir de vücudumuzu, bir cemiyetimizi, bir de malumatımızın tarz-ı terakkisini misal olarak tetebbu edelim."[1] Güneş sistemindeki gök cisimleri başlangıçtaki "yeknesak ve mütecanis" (tekdüze ve homojen) toz bulutundan ayrılarak birer müstakil gezegen olmuştur. Toplum ve toplumsal yaşam da böyledir. Toplum içinde sınıflar, tabakalar, meslekler başlangıçta "sefalet ve vahşet içinde müteferrikan yaşayan" insan topluluğunun zaman içinde ayrışmasıyla meydana gelmiştir: "…Cemiyetin kendi kendisinden bazı tertibat husule gelerek sunuf-ı muayyene teşekkül ediyor. Vezaif-i cemiyette de böyle oluyor. Ekseriyet-i halktan ayrı bir kuvvet-i hâkime peyda oluyor. Sonra infirah ediyor. Kuvvet-i kanuniye kuvvet-i icraiyeden ayrılıyor. Kuvvet-i kanuniye de bilahare ayrıldığı gibi, kuvvet-i icraiye de hukuk ve ceza kısmına teferruk ediyor ve bir taraftan da zabıta ayrılıyor. Sonra bunlar da ayrıca teferruk ederek, şubeler husule geliyor."[2]

Abdullah Sur, toplumu bir kuşa, erkek ve kadını ise o kuşun iki

---

1 Abdullah Sur, *İlm-i İktisat*, AYE, nu. 3576, s. 68.

2 Adı geçen eser, s. 73-74.

kanadına benzetmiştir: "Kuş tek kanatlı uçamaz, i'lâlara [yükseklikliere] kalkamaz. Her iki kanadı da saz [sağlam] olursa her yana uçabilir."[3]

Sur'a göre gelenek ve görenekler, bir topluluğu diğerlerinden ayıran temel özelliklerdir. Bu bakımdan geleneklerine uymayan bir topluluğun kimliğini tespit etmek de zorlaşır. Basit bir hafta tatili geleneği bile toplum ve insanların kimliğini ele verir. Pazar günlerini çalışmayarak dinlenmekle geçiren birinin Hristiyan olduğunu, cumartesi günü tatil yapan birinin Yahudi olduğunu, cuma günleri tatil yapan birinin de Müslüman olduğunu hemen anlarız. Yine Müslümanlar, senede iki defa mübarek bayramlarında dükkân açmaz, çalışmazlar.[4]

Fakat gelenekleri sürdürme işi gösterişe dönüştürülmemeli, yarışma konusu yapılmamalıdır.[5] Bazı gelenekleri ise topluma daha fazla fayda sağlayacak şekilde değiştirmek mümkündür. Mesela bir ölünün arkasından gelenek icabı helva ve pilav dağıtmak yerine, buna harcanacak parayla fakir ailelerin çocuklarını okutmak Sur'a göre gayet makbul ve takdir edilesi bir davranıştır. Sur, Gence'de böyle yapanlar olduğunu anlatır ve bu yeni âdetin yavaş yavaş yaygınlaşmasından memnuniyet duyduğunu ifade eder.[6]

Gelenek ve görenekler konusuna Abdullah Sur, *İrşad* gazetesinde yayımlanan "Eski İstanbul Hanımları" adlı yazısında da değinmiştir. Bu yazıda her haftanın salı günüyle her ayın son çarşambasının halk nazarında uğursuz kabul edilişini, nazarı ve buna karşı alınan önlemleri, düğün ve cenaze âdetlerini kısaca anlatmıştır. Sur, cehaletten kaynaklanan bu âdetleri elbette ki eleştirmektedir.[7]

Fakat Sur'un takdirle söz ettiği gelenekler de yok değildir. "Eski İstanbul Hanımları" adlı yazısında, annelerin çocuklarını emzirmeye başlarken mutlaka yerine getirdikleri bir âdetten sitayişle söz eder: "…Besmeleden sonra an-samimü'l-kalp 'Ya gazi ya şehid' diyerek çocuklarını emzirmeye başlarlardı. Kahramanlığı, cesareti

---

3 Ayn. Sur, "Türk Hanımlarının Terakkiyatı", *İrşad*, nu. 96, 97, 98; 23, 24, 26 Nisan 1906.

4 Abdullah Muhammedzade, "Gencelilerin Mezhepleri", *Şark-ı Rus*, nu. 21, 21 Mayıs 1903.

5 Bir Adam, "Gence'den", *Şark-ı Rus*, nu. 71, 17 Eylül 1903.

6 Ayn. Muhammedzade, "Gence'den Yazılır", *Terakki*, nu. 152, 9 Temmuz 1909.

7 Ayn. Sur, "Eski İstanbul Hanımları", *İrşad*, nu. 256, 2 Kasım 1906.

çocuklarına süt ile ilka ederlerdi [bırakırlardı]. Türk kavm-i cesurunun ruhunu andıran bu âdet-i müstahsene [bu güzel gelenek], bu tabiat-i dilirane [bu gönül okşayan karakter özelliği] ekseri aileler nezdinde bugüne kadar devam etmektedir."[8] Sur'a göre bu güzel âdet, "Hakikaten kıyamete kadar saklanmalı bir âdet-i milliyedir."[9]

Toplumların öncelikli görevlerinden bir tanesi de kendi içlerinde dayanışma sağlaması, yardıma muhtaç bireylere el uzatması ve destek vermesidir. Bu durum hem insani duyguların başında gelen merhamet duygusunun tatmin edilmesinin bir gereği hem de toplumun bir bütün olarak sağlığının temin edilmesinin temel şartıdır. Hayatî önemi haiz ihtiyaçlarını karşılayamamaktan dolayı toplumsal yaşama etkin bir şekilde katılamayan, topluma faydalı olamayan bireylere ve toplum içindeki muhtaçlara yardım edilmezse, bu kişiler hayata döndürülerek topluma kazandırılmazsa bunlar, toplumun bünyesinde birer yara olarak kalmaya devam ederler. Dolayısıyla böyle toplumlar hiçbir zaman sağlıklı addedilemez.

Abdullah Sur, hayır işlerini ve yardımlaşmayı hem bireysel hem de kolektif boyutlarıyla değerlendirmiştir. Zenginlerin yoksullara merhamet etmesini, tokların açları doyurmasını ve servet sahibi kişilerin hayat mücadelesinin henüz başında bulunan çocukları okutmak suretiyle onları bu mücadeleye hazırlamalarını salık vermiştir. Sur, bu bireysel yardımların ve hayırların yanında kolektif, örgütlü bir yardımlaşmayı, hayır kurumlarının kurulmasını da şiddetle tavsiye eder. Bu kurumlardan çokça ve "her yerde" kurulması, bu yerlerin tüm muhtaçlara ulaşması ve herkesin derdine deva olunabilmesi açısından son derecede önemlidir.

"Ey Müselman Kardaşlar" adlı yazısında Sur, toplumun önde gelenlerine, "gayretli kardeşlerine" ve "muhterem karilerine" şöyle seslenir: "Her yerde cemiyet-i hayriyeler tesis ve tertip edip fakirlerimize, yetimlerimize, bikeslerimize, dullarımıza, dilencilerimize, kocalarımıza [yaşlılarımıza], şikestlerimize [malullerimize] ve körlerimize ianet edelim."[10] Görüleceği üzere Sur, burada tüm ihtiyaç sahiplerini dikkate almaya çalışmıştır.

---

[8] Aynı yer.

[9] Aynı yer.

[10] Abdullah Muhammedzade Gencevî, "Ey Müselman Kardaşlar", *Şark-ı Rus*, nu. 35, 22 Haziran 1903.

SUR HAKKINDA YAZILANLAR

Vefatının Ardından Sur'u Ananlar

Tercüme-i Hâli

Vefatından sonra Sur'un biyografisini gazetelere, çok yakın dostu olduğu anlaşılan Karabağlı Hüseyin Mirzecamalov[1] gönderir. Mirzecamalov, metni "ben Tiflis'te iken merhum tercümeihâlini yazıp bana vermişti" diyerek yayımlatır. Bu önemli kayda göre tercüme-i hâli Sur'un kendisi yazmıştır. Bu tarihte Tiflis'te yaşayan Mirzecamalov, ameliyat olan Sur'u ziyaret etmiş, cenazenin Tiflis'ten Gence'ye getirilmesinde de önemli katkıları olmuştur. Cenazenin Gence'ye getirilmesinde en çok "zahmet çeken" kişinin Mirzecamalov olduğunu Hüseyin Cavid söylüyor:

---

[1] Hüseyin Mirzecamalov: Karabağlıdır. 1878 yılında (bir kaynakta 1884) Şuşa'da doğdu. Kiev (bir kaynakta Harkov) Üniversitesinden 1910 yılında mezun oldu. İktisat eğitimi almış olsa da daha çok kültür alanında çalıştı; gazeteci, mütercim, şair ve drama yazarı olarak tanındı. 1912 yılında Tiflis'te Türk tiyatrosunun kuruluşunda rol aldı. Bir süre Tiflis'te yaşadı. Abdullah Sur'la da burada tanıştığı ihtimal olunur. Sur gibi Mirzecamalov da Gürcü kültürüne yakın ilgi duydu, Gürcüceden eserler çevirdi. Gürcü yazar V. Mçedlişvili'nin Azerbaycan sosyal hayatını anlatan *Kaçak Kerem* adlı piyesini Türkçeye aktardı. Eser 1912'de Tiflis'te, 1913'te Gence'de, 1914'te de Bakü'de sahnelendi. Mirzecamalov, Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde de önemli görevler üstlendi. Parlamentoda çalıştı. 1919 yılında Bakü'de açılan ilk resmi müzenin iki kurucusundan biri oldu. Bolşevik işgalinden sonra Türkiye'ye geldi ve Yanar soyadını alıp hayatının sonuna kadar burada yaşadı. Hüseyin Cemal Yanar, 13 Nisan 1974 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Kabri Karacaahmet mezarlığındadır. (bkz: Gulam Memmedli, *Azerbaycan Teatrının Salnamesi*, Bakü, 1975; Adil Mişiyev, *Azerbaycan Yazıçıları ve Tiflis Edebî İctimaî Mühiti (1820-1905)*, Tiflis, 1987; Adilhan Bayramov, *Senet-Senet Mebedleri-Senet Fedaileri*, Bakü, 2015; Cemil Hesenli, *Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Harici Siyaseti (1918-1920)*, Bakü, 2009; Ömer Özcan, *Bir Vatandan Bir Vatana*, Dergâh Yay., İstanbul, 2018)

> Cenazeyi Tiflis'ten Gence'ye getirmek için giden efendilerin dediğine göre, dost olmak münasebetiyle yalnız Mirzecamalov Hüseyin Beyefendinin, o âli-kalp ve hassas arkadaşımızın, bu müddette çektiği zahmetler, merhumun hakkında ibraz ettiği insaniyet ve necabetler, Gence cemaatini ihtiyar, genç, muhafazakâr, teceddüt-perest (intelligent) hepsinin merhum Mirza Abdullah hakkında olan itina ve ihtimamatına bin defa faiktır [üstündür].[2]

Mirzecamalov, "merhum yazıp bana vermişti" dediği tercümeihâli, Sur'un vefatından neredeyse bir buçuk ay sonra, 22 Haziran 1912 tarihinde Bakü'de, iki farklı gazetede yayımlatmıştır. Sur'un kaleme aldığı söylenen metnin, Sur'un üslubuyla tam olarak örtüşmediğini de söylemek gerekir. Çelişkili gibi görünen bu durum, metnin acele ve özensiz yazılmış olmasına hamledilebilir. Yakalandığı hastalıktan iki yıl eziyet çeken ve birkaç kez operasyon geçirdiği anlaşılan Sur'un tercümeihâlini son ameliyattan önce yazmış olması kuvvetle muhtemeldir:

> Tevellüt günüm ve tarihim: h. 21 Ramazan 1299; m. 23 İyul [Temmuz] 1883.[3] 1898'de Mekteb-i Hayriye'de muallim idim. Hususî dersler veriyordum, ders okuyordum: Arapça, Farsça, Türkçe. Mektep kapandı, men kaldım. Kazavat-hânede [kadı konağında] mecliste yazdım. 1903'te Tiflis'te çıkan *Şark-ı Rus* musahhihliğine çağrıldım. Yedi ay yarım hizmet ettim. 1904'te bir daha çağrıldım. Bakü'ye göçtük.[4] Gazete çıkmadı. Ben yine Gence'ye, yine Kazavat-hâneye döndüm. 1906'da, 6 Mart'ta İstanbul'a gönderildim. İki yıl sekiz ay kaldım. Hususî okudum. 1908'de Noyabr'da [Kasım] döndüm ve medreseye Türkçe ve tarih muallimi tayin edildim. Kör bağırsak hastalığını 1910 Mart'ının 24'ünde aldım. İki sene eziyetini çektim.
>
> Merhameti, sadâkati, vefayı, emaneti, sa'yı, intizamı pek severim. Yalandan, fitneden, habercilikten, kindarlıktan hoşlanmam. Kimseye fenalık yapmak istemezdim. Bedhahlar çok oldu. Beni binlerce dolaplarca lekelemek istediler. Ben vicdanım yanında günahkâr olmadığım için utandım. Vazifemi seve seve yapardım. Kusur etmemeye çalışırdım. Vazife

[2] Hüseyin Cavid, "Mirza Abdullah Muhammedzade yahut A. Sur ya Abdullah Tevfik Merhumun Teşyi-i Cenazesi Merasimi", *İkbal*, nu. 62, 17 May 1912.

[3] Miladi takvimde bir hata olmalı. Hicri 21 Ramazan 1299, miladi 6 Ağustos 1882'ye tekabül etmektedir.

[4] *Şark-ı Rus* gazetesinin Tiflis'ten Bakü'ye taşınması olayı kastedilmektedir.

> nâ-şinaslardan nefretim var idi. Bazılar beni dinsizlikle itham ediyorlardı; yalandır. Benim dinim var idi: Türklük! Hür fikirli Türklük! İnsanları sevmekle onlara ve onların hukuk ve itikatlarına hürmet etmekle beraber Türklüğümü unutamıyordum. Bu fikri bende ilk doğuran Muhammed Ağa [Şahtahtlı] oldu.[5] Hürriyet ne olduğunu Gürcü yoldaşlarımdan öğrendim. Bu fikirleri bende Ahmet Hikmet [Müftüoğlu] ile Rıza Tevfik [Bölükbaşı] ikmal etti. Hasedi sevmem. Tefevvuku, terakkiyi başkalarına badak kurmakta [çelme takmakla] değil, çalışıp eylemekte görüyordum.[6]

Sur'un tercümeihâline dair bir başka yazıyı da Sur'un İstanbul'dan talebe arkadaşı ve en yakın dostu Hüseyin Cavid, Rıza Bey Karaşarov'dan aktarır. Sur'un çalıştığı okulda matematik öğretmeni olan Karaşarov, bu konuşmayı Sur'un mezarı başında yapmıştır:

> Merhum Abdullah Efendi 1877 tarihinde tevellüt etmiş ve 1896'ncı senesinde açılan Mekteb-i Hayriye'de tahsile şüru etmiş [başlamış], sonra mezkûr mektepte muallim tayin edilerek tedris etmeye başlamış. 1900 senesinde mezkûr [mektep], millî mektep şeklinden çıkıp Rus-Müslüman mektebi olmuş. Birkaç yıldan sonra bu gayur civan Tiflis şehrine gitmiş, orada *Şark-ı Rus* gazetesine muharrir ve musahhih olmuş sonra Bakü'ye gidip beş altı ay kadar da orada ikamet ederek oradan doğru İstanbul'a gitmiş. Üç seneden ziyade fakr u felâket içinde orada fena ve ucuz lokantalarda yemek yiyerek gece gündüz tahsil ile uğraşıp durmuş. Merhumun böyle üful etmesine asıl sebep de İstanbul'da geçirdiği günler olsa gerek. Çünkü onu mahveden bu hastalık orada iken başlamıştır. Merhum İstanbul'da en çok lisan, tarih ve edebiyat ile iştigal etmiştir. İkmal-i tahsil ettikten sonra doğru Gence'ye gelerek Medrese-i Ruhaniye'de millet yavrularının gözünü, fikrini açmaya başlamıştır. Merhumun lisana, Osmanlı edebiyatına dair tetebbuatı var, iyi eserlerdir, henüz tabolunmamıştır [basılmamıştır]. Kerbelâ vakasına dair de tetebbuatı var, gazetede neşrolunmuş. Rusçadan bir coğrafya kitabı tercüme etmiş, Şinasi merhumun *Şâir Evlenmesi* unvanlı vodvilini Azerbaycan Türkçesine tahvil etmiş ve üç cilt üzere şuaranın [şairlerin] güzel manzumelerini toplayıp muktatafat (hristomatya) yapmak istiyordu ki vefat etti. Merhum A. Sur takriben iki ay var ki, Tiflis'te hastanede yatıyordu. Marazı 'kör bağırsak'ın iltihap etmesi idi. Birbirinin arkası sıra üç defa ameli-

[5] Muhammed Ağa Şahtahtlı, 267. sayfada tanıtılmıştır.

[6] Hüseyin Bey Mirzecamalov, "Abdullah Tevfik Kimdi", *İkbâl*, nu. 93, 22 Haziran 1912; *Taze Haber*, nu. 31, 22 Haziran 1912.

SONRAKİ DÖNEM ARAŞTIRMACILARININ SUR ÜZERİNE ÇALIŞMALARI

Mir Celal Paşayev

Sovyet döneminde Abdullah Sur'dan ilk bahseden, Abdullah Sur'un adını dönemin büsbütün yeni şartları içinde ilk kez anan ve dolayısıyla Abdullah Sur'un Sovyet öncesi "karanlık dönemin" bir siması olarak unutulmasına izin vermeyen Mir Celal Paşayev'dir. Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin neşri olan ve Sovyetler Birliği döneminin en muteber bilimsel yayınlarının başında gelen *Azerbaycan SSR Elmler Akademiyasının Heberleri* adlı belletenin sosyal bilimler şubesinin 1946 yılına ait 1. sayısında, Bilimler Akademisi'nin Nizami Edebiyat Enstitüsü'nce *Azerbaycan Edebiyatı Lügati* adlı bir eserin yayına hazırlandığı bildirilmiştir.[48] Hazırlanmakta olan bu eserin Azerbaycan edebiyatının isimler sözlüğü olacağı anlaşılmaktadır. Sözlüğün "A" harfiyle başlayan maddelerinden bazıları, örnek teşkil etmek üzere, belletende yayımlanmıştır. Bunların arasında "Abdulla Tofig Ağa Mehemmed oğlu Memmedzade (A. Sur)" maddesi de bulunuyor. Yayımlanan parçanın XIX. yüzyıla kadarki dönemi kapsayan bölümünün H. Araslı, XIX. yüzyıl edebiyatı bölümünün Gasımzade ve XX. yüzyıl edebiyatı bölümünün de Mir Celal (Paşayev) tarafından hazırlandığı bilgisi yine aynı belletende yer almıştır. Dolayısıyla, "A. Sur" maddesinin Mir Celal (Paşayev) tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.

Abdullah Sur bu sözlükte yetenekli bir eleştirmen ve edebiyat bilimci olarak tanıtılmıştır. Hayatı hakkında kısaca bilgi verilen Sur'un coşkulu bir vatansever ve aydınlanmacı olduğuna dikkat çekilmiştir. Sur'un yalnızca Türk ve Azerbaycan edebiyatına değil, tüm Kafkasya halklarının edebiyatlarına iyi derecede aşina olduğu ifade edilmiştir.

---

[48] *Azerbaycan SSR Elmler Akademiyasının Heberleri*, Sosyal Bilimler, 1946, nu. 1, Bakü, s. 73.

SONUÇ

1882 yılında doğan ve 1912 yılında ölen Abdullah Sur'un yaşadığı dönem Azerbaycan tarihinin en çalkantılı dönemlerinden biridir. Hayata çok genç yaşta veda etmesine rağmen Sur, Azerbaycan edebiyat biliminde kendine kalıcı bir yer edinecek kadar çok ve önemli eserler bırakmıştır. Ayrıca dönemin matbuatındaki fikir yazılarıyla kendini önemli bir düşünce adamı olarak göstermiştir.

El yazması halinde kalan, kısmen yayımlanan ya da hiç yayımlanmayan eserleri yanında Sur, dönemin *Şark-ı Rus, Hayat, İrşad, Terakki, Hakikat* gibi gazetelerinde, *Füyuzat, Mekteb* gibi dergilerinde yazmıştır. Dönemin 10 farklı yayın organında Sur'un 70'in üzerinde yazısı tespit edilmiştir. Bunların arasında edebiyat tarihi ve edebiyat eleştrisi olarak kaleme aldığı bilimsel makalelerle beraber, birer hikâye olarak değerlendirilebilecek yazılar, sanatlı nesir örnekleri de vardır fakat matbuattaki yazılarının büyük çoğunluğunu dönemin sosyal, ekonomik, kültürel hayatına, eğitim yaşamına dair tespit ve değerlendirmelerini serdettiği fikir yazıları oluşturmaktadır.

Abdullah Sur'un çeşitli yazılarında toplumsal değerlere ilişkin olarak ortaya koyduğu görüşler önemli ve ilgi çekicidir. Sur, bir toplumun geleneklerini faydalı ve zararlı diye iki kısma ayırır, bunlardan zararlı geleneklerin terk edilmesi gerektiğini savunurken faydalı olanların yaşatılmasını ister. Kendi içinde dayanışma sağlamayı her toplum için öncelikli görev olarak görür ve teşvik eder.

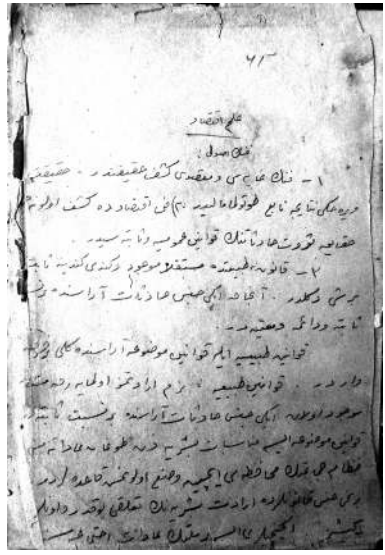
Dönemin tüm Türk aydınlarının değişmeyen konusu olan Doğu-Batı karşılaştırmasını Sur'un yazılarında da görürüz. Sur'a göre de Batı, cehaletten kurtulmuş ve gelişmiş bir yerdir. Sur da "Batı'nın ahlakını değil, ilmini almaktan" yanadır.

Sur hem aileyi hem de bütünüyle toplumu şekillendiren bir unsur olarak kadını çok önemser ve kadının annelik görevini kutsar. Sur'a göre erkeklerle kadınlar terazinin iki gözü gibidir ve kız çocuklarının da eğitim alarak hayata hazırlanmaları son derecede önemlidir.

EKLER

Abdulla Sur - Gence Medresesi

İlm-i İktisad

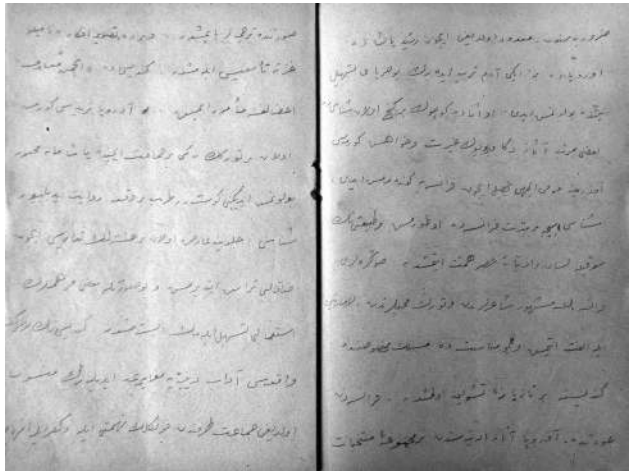
Kitabe

Hüseyin Cavid-Rıza Tevfik-Abdullah Sur

Sur

Türk Edebiyatı